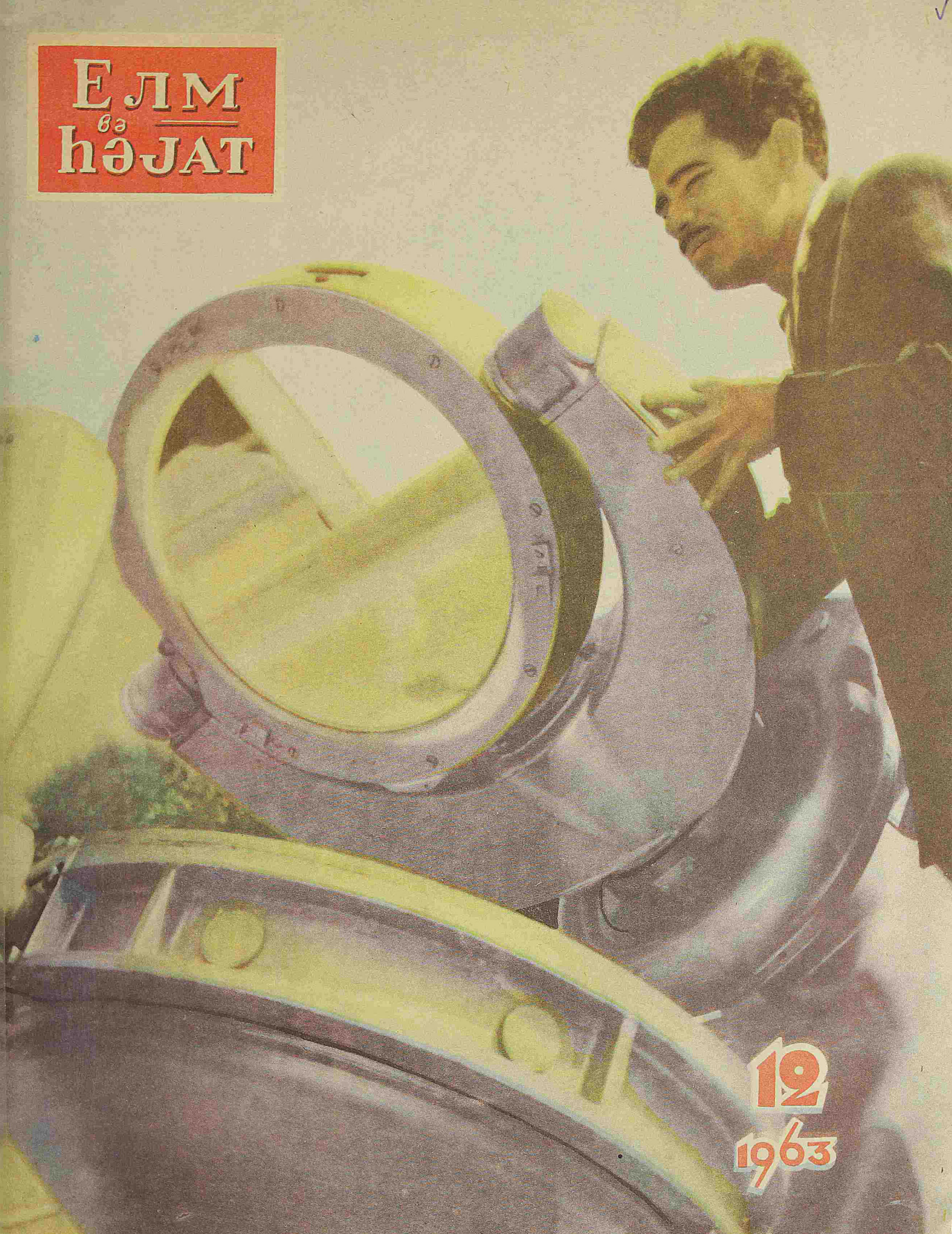
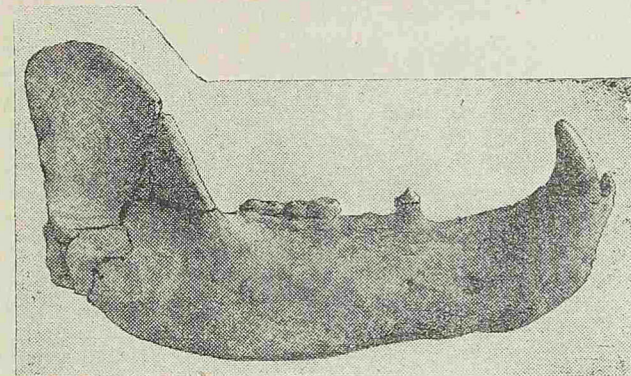

ЕЛМ
вз
ҺӘҖАТ

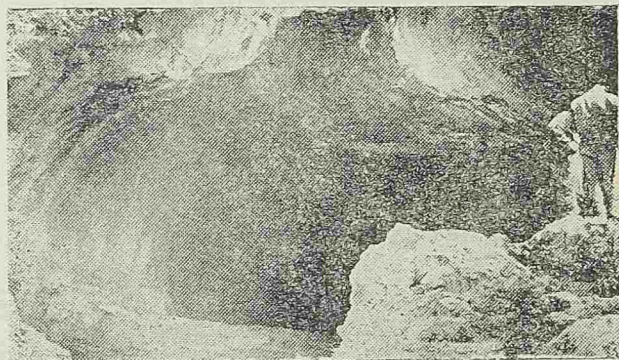

12
1963

МАҒАРАНЫН СИРРИ

Азых мағарасындан тапылмыш аяынын алт чәнәси.

Азых мағарасында газынты апарылмыш јер.

Азәрбајчанда тәбиғи мағаралар чохдур. Бу мағаралар бир нечә јүз мин ил бундан әввәл ибтидаи инсанларын мәскәни олмушдур. Тәбиғи мағаралар гәдим дөвр адамларыны сәрт шахталардан, јыртычы һејванлардан горушдур. Она көрә дә Азәрбајжан мағаралары бә'зи рајонларда илаһиләшдирилмиш, онлар һаггында әфсанәләр јайылмышдыр. Кечмишдә белә һесаб едирдиләр ки, куја мағаралар филләрин јашајыш јери олмушдур. Һәтта бә'зиләри бу мағараларын хусуси нәһәнк адамлар тәрәфиндән газылдығыны куман едирдиләр. Әслиндә исә карст мағаралары суда һәлл олунан дашлардан әмәлә кәлмишдир.

Азәрбајчанын ән нәһәнк јералты мағараларындан бири Азых мағарасыдыр. О, бөјүклүјүнә вә јашына көрә Азәрбајчанда илк тәбиғат абидәсидир. Белә мағаралардан, демәк олар ки, һәләлик үчү бизә мә'лумдур ки, бунлардан да икиси Чәнуби Осетијадакы Кударо вә Сон мағараларыдыр. Азых мағарасы онларын икисиндән дә гәдимдир. Азәрбајжан ССР Елмләр Академијасының Тарих Институту тәрәфиндән илк дәфә өјрәнилән бу мағара дәниз сәтһиндән 1.400 метр јүксәкликдә олуб, һадрут рајонун-

дакы Азых кәндинин әразисиндә јерләшир. Мағараја дахил оларкән бөјүк бир тунел диггәти чәлб едир. Һәмин тунел васитәсилә гаранлыг бир салона кедиб чыхырсан. Сол тәрәфдән дар бир јол илә икинчи салона дахил олуб гадына бәнзәр бөјүк бир фигур илә үзләширсән. Бу Азәрбајчанда индијә киши бизә мә'лум олмајан илк Сталактитдир. Бир гәдәр аралы икинчи бир Сталактит диггәти чәлб едир. Мағаранын таванындан бармаг шәклиндә салланмыш хырда Сталактитләр илк бахышда гәдим Рома сүтунларыны хатырладыр. Мағаранын чөлә чыхан хырда јоллары вардыр. Бүтүн јоллар илә бирликдә мағаранын узунлуғу бир километрдән артыгдыр.

Кеоморфолог М. Мүсејбовун фикринчә, мағара милјон ил бундан әввәл, рүтубәтли бир дөврдә әмәлә кәлмишдир. Күр чајы говшағы вахтилә ачыг дәниз шәклиндә олмуш, күчлү јағыш сулары әмәлә кәтир-

мишдир. Селләрин тә'сири нәтижәсиндә јералты ахытлылар јаранмышдыр. Көрүнүр, Азых мағарасы да, Һәмин ахын јерләриндән бири олмушдур. Ола билсин ки, милјон ил бундан әввәл ахын кәсилмиш, мағаранын кенишләnmәси дајанмыш вә о, бир нечә јүз мин ил бош галмышдыр.

Газынты нәтижәсиндә 10 метрдән артыг галын кил тәбәгәси ашкар едилмишдир. Бу тәбәгәләр дөрдүнчү кеоложи дөврун биринчи јарысына аиддир. Алт тәбәгәләрдән ири әл чапачағлары ашкар едилмишдир. Бу аләтләр мағаранын илк сакинләри олан питеконтроп (мејмун-инсан) типли ибтидаи адамлара аиддир. Аләтләрлә јанашы, чохлу һејван сүмүкләри дә тапылмышдыр. Бә'зи сүмүкләр јандырылмыш, бә'зисинин үзәриндә исә диш изләри вардыр. Биолокија елмләри доктору Дәмир Һачыјевин фикринчә, диш изләри ит чинсли һејванлара аиддир. Марағлы бурасыдыр ки, бә'

зи сүмүкләр үзәриндә чапыг изләри вардыр. Көрүнүр бу, јалныз даш аләтләринин изләридир.

Сүмүкләрин одда јандырылмасы, парчаланмасы, чапылмасы, кәстәрир ки, бунлар јалныз инсан тәрәфиндән едилмишдир. Демәли, Һәмин галыглар Азых мағарасынын илк сакинләри олан питеконтроп типли инсанларын овладыглары һејванларын сүмүкләридир. Сүмүкләрин јандырылмасы сүбүт едир ки, мағаранын илк сакинләри о заман әт биширмәји бачарымышлар. Дашлашмышы ил ил кәлиб чатан һејван сүмүкләри кәстәрир ки, мағаранын илк сакинләри кәркәдән, нәһәнк марал, мағара ајысы, гартал, кәклик, көјөрчин вә саир һејван вә гушларла гидаланырымышлар. Һәмин һејванлардан бә'зиләринин нәсли тамамилә кәсилмишдир.

Газынты нәтижәсиндә мүәјјән едилмишдир ки, Азых мағарасынын сакинләри илк дәфә 250 мин ил әввәл кә-

либ бураја чыхмышы вә бир нечә мин илдән артыг бурада јашамышлар. Иглим шәраитинин писләшмәси вә саир сәбәбләрлә әлағадар олараг ибтидаи адамлар мағараны мүәјјән мүддәт тәркетмиш, бир гәдәр кечдикдән сонра јенә ора гајытмышлар. Демәли, мағарадан узун мүддәт бир нечә дәфә јашајыш мәскәни киши истифадә едилмишдир.

Газынты нәтижәсиндә тапылан јарпагшәкилли итиучулар, лөвһәвари бычағлар, мүхтәлиф шәкилдә олан гашовлар, сындырма аләтләри кәстәрир ки, мағаранын икинчи сакинләри неандертал типли инсан олмушдур. Һәмин инсанлар мүхтәлиф дашдан аләт дүзәлтмәји бачарымышлар. Онлар, мејмун-инсандан фәрғли олараг аләт нөвләрини бир нечә шәкилдә ихтира едә билмишләр.

Бә'зи алимләрин фикринчә, гашовлар гадынлара, итиучу аләтләр исә кишиләрә аид олмушдур. Аләтләрин мүхтәлиф нөвдә ол-

масы, Һәмин дөврдә гадынла киши арасында илк дәфә әмәк бөлкүсүнүн јаранмасыны кәстәрир.

Мағарадан әмәк аләтләри илә бирликдә һејван сүмүкләри дә тапылмышдыр. Бу, кәстәрир ки, Һәмин дөврдә овчулуг даһа чох инкишаф етмишдир. Неандерталлар бу мағараја тәхминән јүз мин ил бундан әввәл кәлмиш вә тәхминән 30 мин ил бундан әввәл ораны әбди олараг тәрк етмишләр.

Ашкар етдијимиз материалара әсасән дејә биләрик ки, инсанлар бураја үчүнчү дәфә даш дөврунүн сонларында, јә'ни метал дөв-

рүнүн башланғычында кәлмишләр. Сонра бурада јашајыш јенә кәсилмишдир. Мағара нәһәјәт ахырынчы дәфә орта әср адамларынын сығынчағына чеврилмишдир.

Бурадан мә'лум олур ки, Азых мағарасы даш дөврундә, илк метал дөврундә вә һәтта орта әсрләрдән индијә гәдәр инсанларын диггәтини өзүнә чәлб етмишдир.

Кәләчәк газынтылар нәтижәсиндә чох куман ки, узаг кечмишимизә аид даһа гүјмәтли тарихи сәнәдләр тапылачагдыр.

М. МҮСЕЈНОВ,
тарих елмләри намизәди.